

Bzenszky Rudolf 1631–1715.

I.

A múlt századok viharain túl vagyunk, és vallásukért üldözni az embereket, manap képtelen anachronizmus. A múltban nem így gondolkoztak az emberek. „A felekezetek vallási harezai közepett, az elnyomás és az üldözés közt csak a térítésnek és az elszakadásnak, az apostasiának és a próseltyismusnak, az üldözésnek és a vértanúságnak lehetett még helye. Mindenkinek állást kellett foglalnia és pártot választania a küzdelemben, az élethalálra való viaskodók tusájában, máskép köztük többé meg nem állhatott“. (Ipolyi, Veresmarty Mihály életrajza.)

Sok frott emléke maradt annak a vallásháborúkkal telt kornak. Időszerű-e ezeket a talán megérdemelt feledésből kiragadni? Nem fog-e velök föltámadni a múlt rémes kisértete, hogy elriaszssa egymástól a harezos apák békülékeny fiait?

Hogyan épül a jelen a múlton, azt kutatni kötelessége a történelemnek. *Sine ira et studio*. S a ki manap az intolerantiát vallja nyíltan vagy titokban életelvül, a felett napirendre tér a kor. A kötelesség nagyon különböző az emberek között, az Isten nagy, és számtalan út vezet hozzá, és csak az Isten tudja, milyen a mi bensónk. Az ember olyan gyarló, homályban tapogatódzó, hogy az egymás iránt való türelemnél józanabbat nem gyakorolhatunk.

A jézsuiták Erdélyben: érdemes és jelentős történeti munka címe lehetne. Igen nagy részök van a mai erdélyi részek vallási és művelődési kialakulásában. Tanítók és prédikátorok, írók és diplomaták kerültek ki soraikból, kikről a történetírónak nem lehet megfeledkeznie. Ámde ez a történetíró hol maradt mindeddig?

Alig van gyűlöltebb név Erdélyben, mint ez: jézsuita. Hihetetlen balvélemények vannak felőlük elterjedve, s a rájok irányuló

ellenszenvtől sok-sok műveletlen és művelt katolikus sem ment. Nem lenne e a történetíró feladata, föl kutatni és tüzetesen kimutatni, mennyiben alapos ez a balvélemény? Nem kell félni a történeti igazságtól; s meg vagyok győződve, hogy a történelem igazságot fog szolgáltatni a sokat gáncsolt és többször rágalmazott szerzetnek. Hogy hiba esett, bizonyos; hogy türelmetlenségnek adta jeleit, nem vonom kétségbe. De hát csak a jézsuiták követtek el hibákat, csak ők voltak türelmetlenek? Meg kellett érnünk, hogy bebizonyítsák előttünk, hogy II. Fülöp spanyol király bensőséges családapa volt, a ki az apai szív gyötrő kétségei közt lesi-várja fiának, Don Carlosnak testi, szellemi, erkölesi fejlődését, s hogy a Schiller által megdicsőített Don Carlos végre is mint satnya hülye halt meg. Másutt, más téren és más időben is tartogathat még a történelem számunkra meglepetéseket.

A jézsuiták Kolozsvárott: lehetne annak a történeti munkának tekintélyes részében tárgya és czíme. Bámúlatos az a kiterjedt munkásság, a mely a jézsuiták kolozsvári és kolozsmonostori rendházaihoz fűződik. Itt predikált *Szántó István*, Pázmány tanítója; itt fejtegeti az eretnekség lábrakapásának okait, melyek szerinte: defectus clericorum, defectus reales ecclesiae, defectus laicorum (Hevenessy IX.); itt írja minden valószínűség szerint Calepinus polyglott szótárához a magyar szókat (Szily, Adalékok a magyar nyelv- és irodalom történetéhez, 292.); itt fordítja a bibliát, mely fordítás későbbben Káldynak hasznos szolgálatokat tett (Fraknói, Egy magyar jézsuita sat. a Katholikus Szemlében); részben innen írja hatalmas nemzeti érzéstől duzzadó leveleit a magyaroknak a németekkel való egyesítése ellen a római Collegium Germanico-Hungaricumban, erősítvén, a többi között, hogy hamarább elegyedik a tűz a vízzel, mint a magyar a némettel. Itt lettek önfeláldozó munkásságuknak áldozatai *Capecus Ferdinánd*, *Ardulfus János* és *Fanfonius Jeromos*. Itt szenvedett vértanúhalált *Fekete Emanuel*; *Bartholich Györgyöt* és *Major Pétert* itt kínozták és sebesítették meg hitökért. Itt tanított és prédikált a tömlöczöt és kínzást szenvedett *Agoston Péter* († 1689), a katonák által megölt *Alló Imre* († 1698), a betegápolásba behalt *Balogh János* († 1710). Innen térítgette az oláhokat *Radnóti Balogh József* († 1756), *Baranyai Pál* († 1719); itt adja ki *Buitul György* 1703. rumén nyelven

Canisius kátéját és innen megy Romániába hithirdetőnek. *Csete Istvánról* († 1718) olvassuk: „Sigismundi Vizkeletii nomine, habitu Petrino, barba prolixa, suam annos propemodum viginti dissimulabat personam R. P. Stephanus Csete S. I. professus“; ugyanő lett a kolozsvári r. kath. főiskola restaurátora és kolozsvári esperesplébános; prédikációira özönlöttek a katolikusok úgy, mint a más hiten levők; ő az erdélyi kath. reakciónak egyik leghatalmasabb embere. Itt túrt és szenvedett hosszú éveken át egymagában a lángbuzgalmú hithirdető *Derkai György* († 1678), a ki megadásal írja 1653. márcz. 5. Kemény Jánoshoz útlevél-kérelmét: »... ha urunk ő Nga és az nemes ország az mi proscriptiónkról való articulusokon fundált is, akkor történhetnék, hogy a gyűlésnek végén abban valami limitatio vagy dispensatio lehetne, és így én csak egyedül és eddig való residentiómban megmaradhatnék. De ha ugyan aeternumnak kell lenni az egyszer rólunk kiadott sententiának: én sem opponálok magamat ő Nga és az ország ellen“ ... Az unitáriusból jézsuitává lett *Fekete Józsefet* († 1789) és a reformátusból lett *Hajas Istvánt* († 1789) itt hallgatta özönlő sokasággal a nép. Négy száz görög papot innen nyert meg *Fütter Adám* († 1741) a r. kath. egyháznak. Híres hithirdetők és buzgalomk áldozatai *Jabróczky Adám* († 1756), *Jósa István*, *Langovics István* († 1690), *Libenitzki János* († 1755), a jótékony *Rajcsáni János* († 1733), *Szamaróczi Pál* († 1754). Az erdélyi oláh papság theologia tanára hét éven át *Salbeck Mihály* († 1758), a katekizmus-író *Szunyog Ferencz* († 1726). Kiváló irodalmi nevet vívtak ki maguknak: *Vásárhelyi Gergely* († 1623); a híres és hirhedt *Sámbár Mátyás* († 1685), a ki több mint 12 ezer embert térített a kath. hitre; a klasszikai iskola jeles tagja *Baróti Szabó Dávid* († 1819); az ifjabb *Molnár János* († 1804), „A régi jeles épületek“ költője, a deákos iskola előkészítője; *Kaprinai István* († 1786), a kinek böseleltani kézíratai rendkívül tanulságosak kortörténeti szempontból és a kinek történeti gyűjteménye híres és méltán keresett; *Hell Miksa* († 1792), a híres csillagász; az erdélyi Cicerónak nevezett *Gyalogi János* († 1761), kinek életét Ipolyi Arnold szándékozott megírni; *Fridvalszky János* († 1784), korának egyik legjelesebb mineralogusa.

De nem folytatom. A mit még hangsúlyozni akarok: ezek az emberek vér és gondolkodás szerint legtöbbszöire magyarok, olykor

szilaj, felzúduló, büszke magyarok, akár Szántó István és későbbben a piarista Dugonics András.

Szenvedni, nem szenvedhették őket a más vallásúak, a kikre nézve veszedelmesek voltak. „Kérlek, hagyjatok nekem békét, nem tűrhetem őket birodalmamban“, mondotta I. Rákóczy György a jézsuiták bennmaradhatását kérelmező katolikusoknak. (Szilágyi Sándornál, 341. l.) S azt is szigorúan megtiltja, hogy erdélyi katolikus ember külföldre jézuita collegiumba küldhesse fiát. (U. ott.) Bethlen Miklós gróf pedig ezt írja (1691.): „Készebb vagyok, jőjjön hóhér és vegye fejemet“ ... „de a hazának és az ecclesiának veszedelmét nem akarom okozni a jézsuiták behozatalával“. (Szalay kiadása, II. 134. l.) Fokozta az ellenök való gyűlöletet az oláhok miatt való vetélkedés; mert a protestáns kísérletek az oláhoknak vallásbeli megnyerésére — kevés vagy semmi sikerrel sem végződtek, míg a jézsuitáknak bő aratásuk volt. A felsőbb körök nem igen vették szívesen az oláhok unióját, a mely a jézsuiták műve; s vajmi sokan gondolkozhattak úgy, mint Pekry Lőrincz, a ki egy jézsuitához, valószínűleg Baranyi Pálhoz (1657—1729) ezeket írja a többi között: „Én nem bánom, akárki mit hidgyen, ha borjút imád is, csak legyen az én kegyelmes Uramnak ő Nagyságának igaz hive, és segítse az ő Nagysága szolgálattját, a mint tőlle lehet. Bizony nem adnék egy sült kappant az ő catholikusságunkért, mert csak a contributiótól való immunitas hozta őket az Uniora, nem pedig a Religionak szeretete vagy igazsága: csak annyit tudnak ők ahoz, mint az én rudas lovam“. (Történelmi Tár 1870. 205 l.) A vitéz tábornok úr, a kiról II. Rákóczy Ferencz azt írja: „il faisoit commerce de sa Religion pour gagner la faveur des Allemands“, (Mémoiresjai, 129—130.), katonás nyersséggel beszélt, de sokaknak véleményét fejezte ki.

A jézsuiták erdélyi történetére nézve alig-alig van érdekesebb és tartalmasabb munka, mint a Hevenessy-gyűjtemény IX. kötetének 373—399. lapjain olvasható, magyar nyelvű *Millei István-féle* apologia, a melyben természetes ész és ékesszólás meg tudás vetekednek. A végére oda vetette egy jámbor kéz: „Composuit P. Stephanus Millei anno 1612. Certas ob causas non est typis vulgata haec defensio, justa et alioquin dignissima quod vulgetur. Sic sentio in domino Martinus Palkovics“.

Kitűnő hasznát vehetni idevágóan *P. Dobronoki György* előadásának is (Hevenessy-gyűjtemény XXVI. 1—96.), és egyéb kéziratoknak, a melyekre itt nem terjeszkedhetem ki.

Nagyon érdekesek Bzenszky Rudolf följegyzései is.

II.

A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár kéziratárában van egy munka, a melyet *Beke Antal* így regisztrál: *Dissertatio Historica, P. Rudolphi Bzenszky e Soc. Jes. de Dacia Mediterranea, cum indice Ms. anni 1699.* in fol. fol.* 216 (vagyis 216 számozatlan levél). A cím nem pontos. A munkának tulajdonképen nincs is egységes címe. A „proloquium“ elé egy későbbi kéz odaírta: *Manuscriptum R. P. Rudolphi Bzenszky e Soc. Jesu Castrensis 1699.* Erről a Bzenszky nevű jézsuита tábori papról megemlékeznek Horányi (NM), Fejér (CD), Stoeger (Scriptores), Beke (Index Manuscriptorum), Szinyei (MIÉ); mind nagyon soványan. Pedig nagyon érdemes ember a maga körében, s mint kortárs történetíró, mindenesetre figyelemre méltó. Bennünket azért is érdekel, mert a kolozsvári rendháznak is tagja volt s itt is halt meg.

Életéről ennyi van följegyezve: született 1631 okt. 27. Szakolezán, 15 éves korában jézsuита lett Csehországban; onnét Ausztriába helyezték át, majd Erdélybe került s itt terjesztette a róm. kath. hitet. Meghalt Kolozsvárott 1715 VI. 13. Megjelent munkája: *De origine et progressu cultus et lacrymis prodigiosis Claudiopolitanae iconis B. V. Mariae.* (Claudiopoli.) Fennmaradt kézíratai: a fenti és „*Epistola de missionibus in Transilvania, Claudiopoli 1711 scripta*“, melyet a bécsi es. könyvtárban őriznek.

Röviden kiegészíthetem ezen adatokat a következőkkel.

Azt írja Bzenszky az ő jeles barátjának, Hevenessynek, Kolozsvárról Bécsbe 1710 január 24. (Hevenessynél LXXXVII.) a a többi között: „Status Catholicus, hoc octiduo, iuxta directionem Residentiae nostrae, devotionem contra pestem frequentat copiosissime; in cuius gratiam ad magnum Ovariense nostrum templum processionaliter transtulimus Sacram Iconem Deiparae e tempello domestico, relaturi fruito octiduo, iterum in processione solemniter instituenda. Nostra Claudiopolitana Residentia sancte se gerit, et juvenus in convietu et seminario cum multa aedificatione. Etiam

in temporalibus bene est prospectum. Commendo me“ etc. Ugyanezen levélből kitűnik, hogy Bzenszky páter élénk irodalmi összeköttetésben állott Georgius Haner százsz luth. tudóssal.

Egy másik, ugyancsak Kolozsvárról 1710 ápril 8-áról keltezett levélben azt írja Bzenszky sok egyéb között: „Claudiopoli aura sic vernat a festo S. Josephi, ut et tempestuosa tonitrua audiuntur“. Azután leír egy mennykőesapást, s végül így ír: „Caeterum pacifice hic omnia nunc aguntur, sumus enim a praedonibus et kurtziis (pulsis) liberiores. De pestifera contagione nil aliud est audire, quam desiisse ipsam, Deo laus! per Transylvaniam! Quis futurus sit Generalis Commendans Transylvaniae, nondum scimus“.

Harmadik és legjellemzőbb adat szerzőnkre nézve a tárgyúl vett manuscriptum előszava. Ez a következő:

„Transylvania Europaeae terrae dives portio, rerum quarumvis ad hominum usum necessariorum ferax, magnum accendit mihi desiderium, non solum auditione lectioneve percipiendi, quae istae memoratu digna aestimarentur, sed et ad plurimum utilitatem laconice annotandi, quae *tum e libris historicis, tum e propria experientia assequeremur*. Fiebat enim, ut cum in caestrensibus motibus, hibernisve stativis, praesidia ac stationes caesareae in Transylvania militiae late obirem (de meo caestrensi munere rem sacram administrans) simul per hujusmodi itinera non medioerem regionis antiquitatum experientiam nanciscerer. Quia vero paucissimos repereram Historicos, qui Religionis negotia posteritati tradidissent, imo condolente animo intellexeram, plurima ignibus consumpta interiisse, residuo vero Archivis Cancellariisque aditu mihi perdifficilibus inclusa, non solum in tenebris delitescere, sed etiam cellarum incommoditate corrumpi, placuit mihi in lectionem Historicorum (revolutiones Religionis scrutandi causa) studiosius incumbere, ut sacris Ecclesiae militantis commilitonibus in Transylvaniam advenis, talia nosse percupidis, opella mea deservirem. *Latinos certe ac Germanicos* hujus Regionis Historiographos tam avidae ad perlegendum conquisivi, ut vix credam in Transylvania reperiri, quos non perlustrassem. Horum itaque autoritate fulcientur mea Syllogimaea, seu Collectanea, antihæreticam Transylvaniae historiam concernentia, quae quidem signatis librorum, capitum, paginarumque numeris (sicut in Authoribus legeram) primum accurate muniveram, sed cum eadem revi-

derem, prolixus mihi met per citationes illas fieri videbar, imo ad fidem procurandam superfluum, cum pleraque ex notis facileque obviis Hungariae Transylvaniaeque typo vulgatis Historiographis deprompserim, pauculis exceptis, quae ex fidentioribus Manuscriptis acquisiveram. *Id fatendum, mihi (utpote peregrino) ad intimiores, quas vulgo dicimus Cancellarias, aut Secretarias perlustrandas aditum non patuisse, ac ideo minus nota scribere non potuisse,* veritatis tamen (in dissentientibus Authoribus) perscrutandae ac eruendae studiosissimum fuisse. Quocirca horum Syllogimaeorum lectionem te, *Catholice Lector,* vegetum assumere, ac heroicum causae Dei Eiusque Sanctae Ecclesiae propugnatorem vivere, valereque cupio. Actum Coronae, pridie Kalendas Januarias, Anno Christi 1699“.

Ez az előszó mutatja a szerző célját, készültségét, segédeszközeit. Compilál a régebbi időkre nézve latin és német forrásokból és rendtársai kézírataiból, így Dobronokyból; később szem- és fültanú, de a levéltárak hiteles okiratai rejtve maradnak az idegen előtt; inkább csak azt írja le, a mit látott és hallott és hasonló műveltségű kortársai előtt hasonló körülmények között köztudomású lehetett. Bzenszkynek tehát alárendelt értéke és érdeke van; de működése nem éréktelen, már mint egy sokat gánésolt erkölcsi testület meggyőződéssel teljes képviselőjéé sem.

Műve hét könyvre oszlik. Az I. adja a régi Dacia és különösen Erdély földrajzát, beszél annak fekvéséről, folyóiról, termékenységről, első lakosságáról, jelvényeiről, Sarmizegethusáról, Gyulafehérvárról, Nagy-Szebenről, Brassórról, Kolozsvárról, Beszterczéről, Medgyesről, Segesvárról, Szászsebesről és Szászvárosról; végül adja Erdély „vajdáinak és kormányzóinak“ lajstromát *Szentivány Márton* jézsuita történetíró után. Ez a könyv 12 fejezetre oszlik.

A II. könyv szól „de vetere Transylvaniae Religione“ Szent István előtt, elmondja Szent István életét, rajzolja a r. katolikus egyházi szervezkedést, a nemzetiségektől függő vallási viszonyokat és végül a katolikus hitélet elfajulásával bekövetkező hitújítás elterjedésének közelebbi okait 8 fejezetben.

A III. könyv Luther és Calvin tanainak elterjedését rajzolja 11 fejezetben, s folytatólag a IV. könyv 6 fejezetben, kiterjeszkedve az unitárius vallásra is.

Az V. könyv 1571—1690 rajzolja különösen a vallási álla-

potokat 16 fejezetben. A VI. könyv a jézsuitarend erdélyországi történeteit nyújtja 18 fejezetben.

A VII. könyv az Apaffy Mihály halála után bekövetkezett vallási állapotokat írja le 17 fejezetben.

A műből a VI. és VII. könyv a legérdekesebb. Az előbbi a jézsuiták erdélyi történeteit jézsuita szemüvegen át nézve mutatja be; az utóbbi autopsia útján készült, Bzenszky táboripapi működése közben, s így ez összes feljegyzéseinek legértékesebb része.

Az érdek, a melyet Bzenszky költhet, mindenesetre nagyon megoszlik. Lesznek, a kik őt mint a kolozsvári „könnyező Szűz“ egyik történetíróját semmibe sem veszik; de fennebb vázolt történelmi munkáját ezek is kellőképen méltányolhatják. Engem mint kortanú érdekel. Ha olykor egyoldalú, ha elragadja vallásos heve, ha kevés benne a kritika: azért mindig igaz és meggyőződéses lélek szól belőle, mely tud látni és a látottakat a maga módján rögzíteni is tudja.

Ha az erdélyi missiókról szóló levelet megkapom, rátérek e két könyv tűzetes ösmertetésére. Addig legyen elég e néhány szerény adat.

ERDÉLYI KÁROLY DR.